

A Médiakutató 2012. nyári számában olvasható a Szól a rádió 2.0 csoport „Köz, szolgálat, média” címmel rendezett konferenciájának több hozzászólása, köztük Bajomi-Lázár Péter „Homokot a sivatagba!” című írása.¹ A közszolgálati hagyományos értelmezésének 21. századi létjogosultságát vitató álláspontra Lányi András válaszolt. Az alábbiakban Lányi hozzászólását és az azt követő rövid vitát közöljük.

Lányi András

Lássuk, uramisten, mire megyünk ketten!

Bajomi-Lázár Péter *Homokot a sivatagba?* című írásában kétségbe vonja a közszolgálati televíziózás létjogosultságát. Korrekt és tömör összefoglalójából megérthetjük a liberális álláspont lényegét, amely a közszolgálati televíziózás válságára radikális megoldást kínál: a műsorszolgáltatás felszámolását. Ha egyszer kérdésessé lett a közszolgálati mibenléte, profilja összekuszálódott, és az érdeklődés e szolgáltatások iránt folyamatosan hanyatlik, ugyan mi értelme volna ragaszkodni az állami és kereskedelmi televíziók konkurenciaharcának őskorából származó gyakorlathoz? Érvei meggyőzőek, végkövetkeztetése, ha nem tévedek, a *második* legjobb megoldás. Veszélye abban rejlik, hogy akarva-akaratlanul felmentést kínál azokra a visszaélésekre, amelyeknek a közszolgálati média folytonosan ki van téve. Mert ha valóban nem tudható, hogy pontosan „mire való”, nem is utasíthatók el minden további nélkül a közszolgálati elv extrém értelmezései: a fogyasztói igényekre hivatkozó üzletember, a törvény betűjét idéző – és sűrűn változtatgató – jogász vagy a köz szolgálatát a mindenkori kormány kiszolgálásával azonosító politikus álláspontja. Ezért nem elégedhetünk meg a leíró megközelítéssel. Akár megszüntetni, akár megújítani szeretnénk a közszolgálati műsorszolgáltatást, szint kell vallanunk abban a kérdésben, hogy mit értünk alatta. Bajomi-Lázár cikkét többek között azért tartom problematikusnak, mert nem teszi világossá, hogy mit *nem* akar: a fürdővizet vagy a gyereket.

Igaz, nem is rejti teljesen véka alá. Érvelését azonban némiképpen összekuszálja, hogy súlyosan normatív előfeltevéseket magától értetődő tényként tüntet fel, ellenben értelmezési nehézséget lát ott, ahol csupán a különemű szempontok keverednek. Kezdjük ez utóbbiakkal! A tulajdonforma és a finanszírozás, amiket ő a közszolgálati leíró kritériumainak tart, ugyan kulcsfontosságú kultúrpolitikai és jogi kérdések, de elvben jól elkülöníthetők a közszolgálati műsorszolgáltatás rendeltetésétől. Amit pedig Bajomi hangnemnek nevez, a kereskedelmi média bárgyú optimizmusa, szemben a köz szolgálatát jellemző gondterhelt pesszimizmussal, ennek az ellenkezőjével is példálózhatna: a közszolgálat bárgyú optimizmusával (sikerpropaganda, „életigenlés” és a többi), ezzel szemben pedig a kereskedelmi adók vonzalmával a negatív szenzációk iránt, amit a szakirodalom „mocskosvilág-szindrómának” nevez. Ha már a kétféle kommunikációs stratégia értelme helyett a tünetek szintjén próbál köztük különbséget tenni, találhatott volna szerencsésebb példát is. Maga a közszolgálati azonban nem hangvétel, nem tulajdonforma és nem finanszírozás kérdése. Az utóbbi kettőt illetően álláspontját a szerző a meghatározás lehetetlenségét illusztráló bekezdések után fejti ki, *Kell-e még közszolgálati média?* cím alatt. Ha nem tudhatjuk, hogy micsoda, nehéz lesz eldönteni, hogy kell-e, és hogy ki finanszírozza – ebbeli aggodalmunkat a cikk annyiban igazolja, hogy a tárgy mibenlétét illető bizonytalanság eredményeképpen gondolatmenetébe számos csúsztatás került.

Etalonnak – helyesen – a BBC-modellt tekinti, de azt egyoldalúan az oktató-népnevelő stratégiával azonosítja, amelyre talán éppen a szigetországbeli közönség a legkevésbé vevő, ezért teljességgel valószínűtlen, hogy ebben kellene keresnünk a modell sikerének titkát. John Reith idézett szavai – „kapjon (a közönség) egy kicsit jobbat annál, amit [...] hallani akar” – amúgy alkalmasak lennének a közszolgálati stratégia legkényesebb összefüggéseinek kibontására. Kár, hogy Bajomi-Lázár ezekre nem kíváncsi. Ő *tudja*, hogy ez a koncepció elitista, paternalista, ráadásul anakronisztikus. Aki ezt nem képes az első pillantásra belátni, azzal talán vitatkozni sem érdemes. (Remélem, hogy mégsem így gondolja, ebben a reményben írom e sorokat.)

Ha érvelni nem is próbál, mindenesetre állít egy sor dolgot, amiben hisz, az alábbiakban tehát ezeket a kijelentéseit próbálom értelmezni. A legfontosabb ezek közül mindjárt az első, amely így szól: „A kultúra demokratizálódott, az értelmiség kulturális értékeket beazonosító szerepének legitimitása megkérdőjeleződött.” Ahogy öregszem, egyre kevésbé tudom, mit is jelent a kultúra demokratizálódása. Fiatal koromban Bartók, Kodály, Brecht (stb.) véleményét tettem a

¹ Médiakutató, 2012. nyár, 45–48. o.

magamévá, akik úgy vélték, nem az az igazi demokrata, aki azt tartja kultúrának, amit az egyszerű emberek lájkolnak (ők nem ezt a kifejezést használták), hanem az, aki eljuttatja hozzájuk a legmagasabb rendű tudást. Ez az álláspont elitista és paternalista volna? Bajomi és elvbarátai szerint okvetlenül az: feltételezi, hogy létezik értékesebb és kevésbé értékes tudás (elitizmus), ráadásul az előbbit el akarja juttatni más emberekhez (paternalizmus). Csakhogy a kultúra lényege – minden kultúráé – éppen a *különbség*: igaz és hamis, szép és rúg, horribile dictu jó és rossz megkülönböztetése! A huszadik század közepéig legalábbis nem akadt liberális, szocialista vagy konzervatív szerző, aki ezt komolyan megkérdőjelezte volna. Az elkeseredett vita a különbségek megállapításának legitim módja, a megkülönböztetés elve, társadalmi és politikai tartalma körül folyt – évezredek óta. Ehhez a vitához igen eredeti és – félreértés ne essék – kétség kívül legitim módon szóltak hozzá azok a posztmodern értelmiségiek is, akik a „nagy elbeszélés” hiányára hivatkozva lehetetlennek, feleslegesnek, sőt veszedelmesnek minősítették az értelmiség igyekezetét, hogy világnézeti meggyőződésének másokon is számonkérhető érvényességet tulajdonítson. Később azonban Foucault, Feyerabend és társaik (köztük a kultúrát akkoriban a hataloméhes értelmiség ideológiájának vélő Z. Bauman) véleménye lett „old joke”, amely felett eljárt az idő. A modern „észrevétlen elavulása” (László Ervin) – lehet, hogy vitapartnerem se vette észre? – az évezred vége felé olyan eszmeáramlatokat hozott divatba, amelyek új alapokon igyekeztek igazolni a normatív konszenzus megteremtésére irányuló kulturális párbeszéd értelmét, létjogosultságát. Többek között a kommunikatív elmélete szolgáltatott nehezen megkerülhető érveket azok számára, akik a szélsőséges kulturális relativizmusban nem a demokrácia diadalát látták, hanem egy súlyos civilizációs válság kórtünetét. Mindezzel annyit akarok csak mondani, hogy *lehet*, hogy mégiscsak létezik igaz és hamis tudás, hiteles és hiteltelen művészet, erény és bűn. Sőt, megkockáztathatom azt is, hogy e különbség megállapítására – vagyis a kulturális párbeszéd befolyásolására, a minták formálására – az erre kiképzett értelmiségiek alkalmasabbak lehetnek, mint a gazdasági hatékonyság- és haszonelvnek alárendelt „spontán” piaci folyamatok: kereslet és kínálat játéka. Nem állítom, hogy így van (jelen gondolatmenetemhez ez nem szükséges), de jó okkal tiltakozom, ha valaki ennek az ellenkezőjére mint evidenciára hivatkozik.

Mielőtt továbblépnénk, és megpróbálnám tisztázni azt a félreértést, amely a liberális értelmiséget e kultúra- és értelmiségellenes álláspont foglyává teszi, ki szeretnék térni Bajomi két további állítására, vagyis ezek kimondatlan implikációira. „*A homogén nemzetállamok leáldozóban vannak (sic!)*” – írja. Vannak vagy nem-vannak, majd megmutatja az idő, engem ezúttal a „homogén” jelző foglalkoztat. A közszolgálatiágról szóló eszmefuttatás kellős közepén ezzel valószínűleg arra óhajtott utalni – kissé enigmatikusan, ami azt illeti –, hogy ha egyszer nincsenek többé egynemű politikai közösségek, akkor közjó és közérdek sem létezhet, amelyek megvitatása és képviselése a közszolgálati média műsorainak hagyományos feladata. De vajon a diktatórikus kollektívizmus és a szélsőséges individualizmus atomizált társadalmi között semmi se volna, ami a „köz” létét igazolná és szolgálatát megkövetelné? Mint utaltam rá, ezt ma már egyre kevesebben gondolják.

Még érdekesebb a szerző egy másik elejtett megjegyzése – azért nevezem elejtettnek, mert értelmezését ezúttal is az olvasóra bízom. E szerint „*a második világháború után tömegessé vált a felsőoktatás*”. Hogy jön ez ide, csak sejtem. A jól ismert liberális vélekedés szerint iskolázott embereknek semmi szükségük arra, hogy a köz szolgálatára ürügyén a központi nagyadó igazítsa el őket, mit gondoljanak a világ dolgairól. Ne fordult volna meg Bajomi fejében, hogy ha ilyen sok a kiművelt emberfő, akkor sokkal több közszolgálati műsorra és csatornára volna szükség? Hiszen ezeknek – amennyiben az egyetemeken valóban társadalmilag értékes tudást sajátítottak el (khm) – közügyben sokkal több nyilvánosságot érdemlő mondanivalójuk lehet, mint iskolázatlan elődeiknek. Ki biztosítana ehhez műsoridőt, fórumot, ha nem a köz szolgálatára vállalkozó média (akár az állam, akár alapítvány, egyesület vagy helyi közösség működteti)? Mi volna a közszolgálatiágról autentikus koncepciója, hogyha nem a művelt közvélemény szóhoz juttatása? Miért volna ez a koncepció, mint írja, „nehezen összeegyeztethető a liberális demokrácia alapelveivel”? Tudom, hogy szerinte sem összeegyeztethetetlen: a mondanivalója lényegét érintő csúsztatást Bajomi akkor követi el, amikor a közszolgálati programját önkényesen azonosítja a népnevelő, polgárait kioktató állam kommunikációs stratégiájával. Péter! A közszolgálati média nem okvetlenül az állam szócsöve, inkább a civil nyilvánosságé. Amennyiben nem az – nálunk egy percig sem volt az –, harcolni kell érte, hogy azzá legyen, s nem bezárni (vagy kiköltöztetni a Bojtár utcába, ahol a madár se jár. A BBC új székházát bezzeg London kellős közepén avatták fel a minap.)

Christopher Lasch szerint a demokráciának elsősorban nem hiteles tájékoztatásra, hanem nyilvános vitára van szüksége. Léven hogy a tájékoztatás is csak addig hiteles, ameddig korlátlanul vitatható, ellenőrizhető és cáfolható. A nyilvános vita persze nem tévesztendő össze a közszolgálati műsorok számára kontraszelektált megmondóemberek késő esti fecsegésével, hanem a közérdekű témák és események sokszempontú bemutatását, alapos elemzését, fáradságos dokumentálását jelenti. Ehhez pedig elsősorban a közszolgálati műsorszórók biztosítanak fórumot. Ez az, ami nálunk hiányzik, ezt kellene és lehetne számon kérni a leépült és kivéreztetett hazai közmédián. A vitapartnerem által képviselt „liberális” álláspont azért menthetetlenül provinciális, mert nem hisz a demokratikus közszolgálati média lehetőségében. A hazai történelmi tapasztalat őt igazolja, de akik magát az elvet adják fel, és inkább a közszolgálati média időszerűségét vonják kétségbe, saját maguk alól rúgják ki a székot, és igen rossz szolgálatot tesznek a sajtószabadság ügyének.

„De van-e még olyan tartalom, amelyet a piac nem állít elő?” – játssza ki Bajomi a piaci liberalizmus soron következő kártyáját. Csakhogy a méltányos, sokszempontú, meggyőződések szembesítő, a társadalom önismeretét elmélyítő nyilvános párbeszéd nem csak, sőt nem is elsősorban tartalom, inkább kommunikációs stratégia kérdése. A nyilvános érintkezés minőségét, közelebbről a műsorszerkesztés egy bizonyos módját jellemzi. Az ilyen kommunikáció fenntartását a piaci mechanizmusok nemigen szolgálják, mivel nem valószínű, hogy az alkalmas volna a befektetések megtérülésének optimalizálására. Sikere nem mérhető a nézettségi adatokkal (márpedig a kereskedelmi műsorszórókat eltartó reklámok megrendelőit egyedül ez utóbbiak érdeklik), haszna pedig közvetve jelentkezik a társadalom életében.

Egyébként nem nehéz olyan tartalmakat találni, amiket a piac nem állít elő. A filmművészet és a művészfilm-forgalmazás Európa-szerte uniós és nemzeti közalapítványokból él, nemcsak nálunk. Ahol pedig nem támogatják, mondjuk, a társadalmi folyamatokat feltáró dokumentumfilmek készítését és bemutatását, ott nem készülnek ilyenek, vagy nem kerülnek képernyőre. Márpedig az Animal Planet csábító kínálata nem teszi feleslegessé az Alföld madárvilágának bemutatását, a számtalan helyről letölthető egzotikus természetfilmek nem keltenek nagyobb érdeklődést a hazai tájak iránt, sőt. A Discovery sem rendel és nem is sugároz egyhamar dokumentumfilmet a kettészakadó magyar társadalomról, példaértékű hazai innovációkról, világranglistás hazai panamákról.

Lehetséges tehát olyan korszerű és a közszabadságot védelmező álláspont, amely szerint az elektronikus tömegkommunikáció korában mégiscsak az államra hárul a feladat, hogy gondoskodjék a politikai és kulturális nyilvánosság legnagyobb hatású fórumairól, és örködjék az ott folyó párbeszéd méltányossága és sokszínűsége felett. Mindenekelőtt arról kell gondoskodnia, hogy polgárai hozzáférhessenek az elérhető legjobb tudáshoz, tájékozódhassanak az életformák, meggyőződések és ízlésvilágok vetélkedéséről, és azt ne dönthesse el helyettük se az üzleti érdek, se a hatalom, se a többség zsarnoksága, amit a szabadelvű konzervatívok Tocqueville óta nem ok nélkül tartanak a zsarnokság legveszedelmesebb válfajának (lásd nézettségi statisztikák, népszerűségi listák, bevételi mutatók). Ahol az állam erre nem képes, ott nem a nyilvános fórumok – a közmédia – létjogosultsága válik kérdésessé, hanem a mindenkorai kultúrpolitikaé. Bajomi azonban mintha Arany János szőlősgazdáját követné, aki látván, hogy a jég elveri a termést, fejszével esik a tőkének, mondván, „Lássuk, uramisten, mire megyünk ketten!”

Ha a politikai közösségnek mint közösségnek vannak érdekei (például fennmaradása, jóléte, biztonsága, tudásának gyarapítása vagy bármi egyéb), úgy abban is érdekelt, hogy a közösség körében olyan eszmék és viselkedési minták terjedjenek, amelyek alkalmasak e problémák megoldására, és ne az alkalmatlanok. Mondjuk, hogy nemzeti önazonosságunkat az elmélyült történelmi önismeret erősítse, ne a hun-magyar vagy a sumér-magyar rokonság hiedelme. Az államnak tehát jutalmaznia, bátorítania, de mindenekelőtt közvetítenie kell a jót, és üldöznie a rosszat. Ahhoz, hogy ezt a sajtószabadság korlátozása nélkül megtehesse, a techno-telemédiumok korában valószínűleg érdemes fenntartania olyan műsorszórókat, amelyek tevékenységéért bizonyos határokon belül garanciát vállal, és épp ezért kivon a költség/haszon elv hatálya alól. Egyvalamit nem tehet meg: a mindenkorai kultúrpolitika nem irányíthatja és nem zsarolhatja a közszolgálati műsorszórókat, és kísérletet sem tehet arra, hogy a kormányzó pártok vagy a kinevezett főtisztviselők maguk mondják meg, mi a jó, mi a szép, mi az igazság. Ez az, amit az állam semlegességének elve megkövetel, a többi a „semlegesség” fogalmának félreértése. A műsorszerkesztő ne legyen semleges igazság és hazugság, unalom és érdekesség, szépség és csúfság kérdésében (sohasem az, de ne is kelljen ezt színlelnie), mint ahogy az igazságos bírói ítélet és maga a törvény sem az elkövető és az áldozat között tanúsít semlegességet, hanem a bíróság előtt felvonultatott tényekkel szemben őrzi meg elfogulatlan tárgyilagosságát, mivelhogy *elkötelezett* az

igazság mellett, továbbá a bűnös és az elismerésre méltó állampolgári magatartás egy bizonyos koncepciója mellett. Tudom, hogy nehéz kérdések ezek, és mi sem áll tőlem távolabb, mint hogy a politikai, erkölcsi vagy művészi igazságot összekeverjem a természettudományos igazság-kritériumokkal. Nem is az igazság eldöntését, az igaz álláspont kiválasztásának jogát ruháznám a köz szolgálatában álló műsorszórókra; éppen ellenkezőleg, a nyílt, kényszermentes vita feltételeinek megteremtését, az erre alkalmas színterek működtetését.

A közszolgálati médiumok megszüntetését szorgalmazó álláspont mögött azonban rendszerint éppen az a kimondott-kimondatlan aggodalom rejlik, hogy azok nemhogy nem semlegesek, de egyenesen a mindenkori kormányzat szócsövei, és pedig szükségképpen azok. A rettegés az állami dirigizmustól az, ami a liberálisokat rákényszeríti, hogy a piacra bízzák a kulturális szelekciót, vagy mindennemű szelekció létjogosultságát elutasítsák, és a szélsőséges relativizmus álláspontjára helyezkedjenek. Ha megkérdézzük őket, kevesen akadnak köztük, akik makacsul állítanak, hogy ők bizony nem tudnak különbséget tenni, teszem azt, jelentős műalkotások és silány giccs között, dicséretes és megvetésre méltó viselkedés között, egy társadalmi probléma hiteles és hazug bemutatása között. Tűrhetetlennek csupán azt tartják, hogy a közhatalom birtokosai a maguk preferenciáit érvényesíthessék a mások rovására a közmédiák felett gyakorolt hatalmuknál fogva. Ezért szorgalmaznak olyan intézkedéseket, amelyek a valószínűleg általuk is becsült kulturális csúcsteljesítmények leértékelődését és visszaszorulását eredményezik. Például a közszolgálati médiumok fokozatos leépítését, amelyen nálunk bal- és jobboldali kormányok két évtizede egyetértőleg munkálkodnak. A közvetlen pártellenőrzést és a teljes anyagi kiszolgáltatottságot a mindenkori kormánynak már maga a médiatörvény szentesítette 1996-ban. Azóta nagyjából négyévenként esedékes a vezetők és az alkotóműhelyek lecserélése politikailag megbízható elemekre. Ami megmaradt, annak a fennmaradásáért talán valóban nem érdemes szót emelni.

Elvben azonban létezik egy másik, alkotmányos és demokratikus megoldás, amely a köz szolgálatát radikálisan elválasztja az állami cenzúrától. Amely a kultúrpolitika kötelességévé teszi ugyan a közmédiák – valamint a színházak, a szimfónikus zenekarok, a múzeumok stb. – finanszírozását, ellenben megtiltja, hogy a műsorok tartalmába beleavatkozzon. Költségvetésüket többé-kevésbé automatikus finanszírozási mechanizmusokhoz köti, a műsorpolitika függetlenségét törvényes garanciákkal bátyázza körül, és a vezetők kinevezésének, a működés ellenőrzésének jogát olyan szervezetre bizza, amelyben nem érvényesülnek – vagy csak közvetve érvényesülnek – a pillanatnyi politikai erőviszonyokból fakadó preferenciák. Úgy látszik, mégsem csak elvben létezik ilyesmi, mert valahogy így működnek Angliában, Németországban, Franciaországban a legnépszerűbb közszolgálati csatornák.

Bajomi-Lázár Péter

Közszolgálati média: a feneketlen kút

Médiapolitika nincs, csak médiapolitikák vannak: különböző megközelítések, amelyek különféle ideológiákból – a közjó mibenlétéről alkotott, empirikusan nem vagy csak nehezen igazolható vagy cáfolható feltevésekből – vezetnek le az ideális médiáról vallott elképzeléseiket. Ezért tulajdonít más szerepet a közmédiának a liberális, a konzervatív, a szociáldemokrata és a zöld elemző. És ezért van az, hogy a Lányi Andrással való vitánk, amely a felszínen a közszolgálati médiáról szól, valójában a közjó mibenlétéről folyó, vagyis ideológiai – ideológiák közötti – vita, amelyben nehéz, talán lehetetlen közös nevezőre jutni. Ebben a vitában én a liberális (az egyik lehetséges liberális) álláspontot képviselem.

Az alábbiakban e szeretéágzó vitából csak két – szerintem kulcsfontosságú – kérdésre térek ki. Az egyik az, hogy szükség van-e egyáltalán közszolgálati médiára; a másik az, hogy meg lehet-e valósítani a sokak által követendőnek tartott brit közszolgálati modellt Magyarországon. Lányi mindkét kérdésre igennel válaszolt.² Az első kérdés megítélésében részben osztom álláspontját, a másodikéban vitatkozom vele. Rövid írásom végén olyan alternatív javaslatot teszek, amely meggyőződésem szerint elfogadható választ ad arra a dilemmára, hogy miként lehet eltörölni és megtartani a közszolgálati médiát.

² A Lányiéhoz hasonló álláspontot fogalmazott meg egy korábbi írásában Koltay András is, lásd „A közszolgálati média fogalma”, *Médiakutató*, 2007. nyár, 25–33. o.